

STEMMATA POSNANIENSIA.
O wierszach na herb miasta Poznania
w drukach oficyny Jana Wolraba (1578–1636)

RAFAŁ WÓJCIK

Wraz z rozkwitem humanizmu wielką popularnością w Polsce zaczęła cieszyć się poezja emblematyczna oraz szczególny rodzaj wierszy nawiązujący do niej, mianowicie stemmaty¹. Utwory tego typu komponowano już w średniowieczu², jednak bardziej popularne były w renesansie, a największy ich rozwój obserwuje się w literaturze baroku. Stemmatami określa się kompozycje złożone z wizerunku herbu i utworu poetyckiego, który treścią nawiązuje do motywów pojawiających się na herbie³. W wierszach tych podejmowano próbę interpretacji symboli herbowych, wychwalając zazwyczaj właściciela herbu bądź wysnuwając z nich moralizatorską naukę. W szesnastowiecznych drukach drzeworyt ilustrujący herb oraz wiersz, który go komentował, umieszczano najczęściej na odwrotnej stronie karty tytułowej.

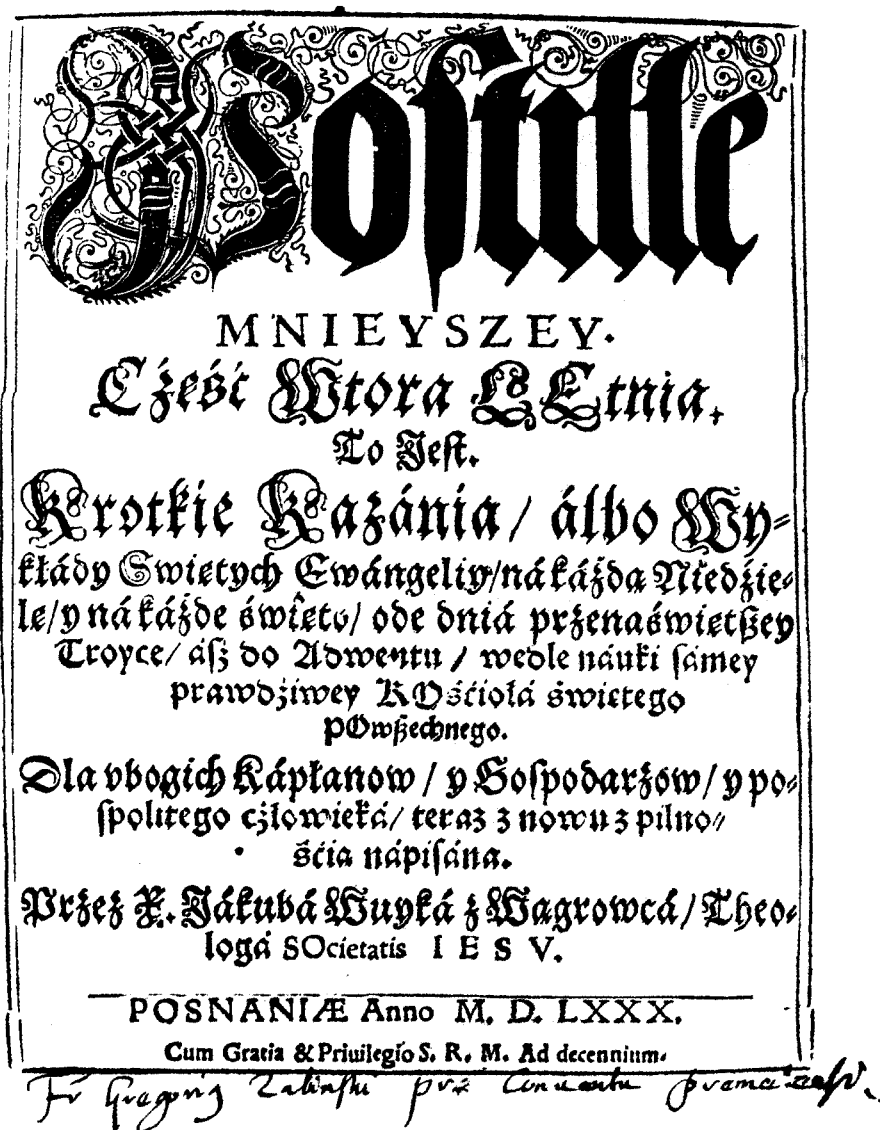
Kompozycyjnie stemmaty były bardzo podobne do emblematów. Na formę utworów emblematycznych składały się zazwyczaj trzy elementy: lemma (inskrypcja, dewiza albo sentencja), ikon lub *imago* (plastyczne przedstawienie motywu) oraz subskrypcja (epigram, najczęściej kunsztowny i prawie zawsze nawiązujący do motywu plastycznego). W przypadku stemmatów najczęściej występowały dwa ostatnie elementy (czasem zdarzała się dewiza)⁴. O wzajemnym przenikaniu się tych dwóch gatunków, a także ich głębokich związkach świadczy wymienne (choć rzadko się to zdarzało) stosowanie w tytułach słów *stemma* i *emblema*.

Twórczość emblematyczna, podobnie jak inne gatunki poezji wizualnej, bardzo długo nie cieszyła się zainteresowaniem badaczy literatury polskiej. Dopiero w ostatnich 30 latach powstało kilka niezwykle ciekawych prac⁵. Spośród nich jedynie książka Pilarczyka jest monografią poświęconą wyłącznie stemma-

tom, a dokładnie początkowej fazie rozwoju tego gatunku w Polsce. Wierszami na herby miast nie zajmował się nikt i poza uwagami w książce zielonogórskiego badacza prawie nic na ten temat nie napisano. Rzeczywiście, szesnastowiecznych utworów poświęconych radom miejskim konkretnych miast jest niewiele, wśród stemmatów tego okresu przeważają wiersze pisane na herby szlacheckich rodów i oczywiście królów, trafiają się także panegiryki poświęcone godłom Polski i Litwy⁶ (najwcześniejszy znany taki wiersz umieścił w krakowskim druku z 1515 roku Paweł z Krosna⁷). Niebawem rzadko zdarzało się, by poświęcano utwór herbowi ziem – wiersz na cześć herbu ziem pruskich Andrzeja Krzyckiego umieszczono w druku z 1525 roku, a zatem w bardzo wczesnej fazie rozwoju tego gatunku w Polsce⁸, z ostatniego ćwierćwiecza XVI wieku pochodzą natomiast dwa wiersze Bartosza Paprockiego *Na Lwa starożytny Kleynot⁹ zacnego Województwa Ruskiego* i *Na zacny Kleynot Słońce sławnej Ziemi Podolskiej¹⁰*. Jak zauważa Pilarczyk, „wspomniane wiersze wyróżniają się [...] bezinteresownością i szczerością, której niestety brak większości wierszy »na herby«, jako że ich autorzy spodziewają się zwykle jakichś doraźnych korzyści”¹¹. Paprocki zresztą stemmatów napisał wiele, m.in. na herb królestwa z trójzębem Stefana Batorego oraz na herby Nałęcz, Korczak, Róża Rozembarków, Jelita, Gryf i Jastrzębiec. Niezmiernie rzadko pisano wiersze na herby kapitulne, jak stemma na cześć herbu kapituły płockiej¹² czy dziesięć wersów Klonowica na cześć herbu kapituły chełmskiej¹³.

Najdawniejszy znany druk, zawierający czterowersowy utwór na herb miasta, to dedykowany senatowi lwowskiemu *Farrago actionum civilium Iuris Magdeburgensis* z 1540 roku¹⁴. 44 lata później senatowi Lwowa poświęcono inny druk, słynne *Roxolania* Klonowica, który zamieścił w nim 28 łacińskich wierszy na cześć lwowskiego herbu¹⁵. Co ciekawe, Kraków, stolica życia politycznego, umysłowego i literackiego, doczekał się w XVI wieku tylko jednego wiersza na cześć swego herbu¹⁶. Podobnie na herb gdański znany jest jeden utwór opiewający miejskie atrybuty – dedykowana senatowi gdańskiemu *Chronica Johanna Hasentodtnera* z 1569 roku zawiera dwunastowersowe *In Dantiscorum insignia¹⁷*. Imponująco w porównaniu z wymienionymi ośrodkami wypada Toruń, znane są bowiem aż cztery druki z XVI stulecia, w których zamieszczono stemmata na cześć toruńskiego herbu – pierwszym z nich jest *Cölmische Recht* z 1584 roku¹⁸, w 1592 roku ukazały się dwa druki zawierające stemmata i dedykacje dla toruńskiego Senatu: *Hodoeporicorum liber unus* Jana Rybińskiego¹⁹ i *Poematum libri III* Ulryka Schobera, w którym znalazł się także wiersz *In insignia Toruniae Borussorum²⁰*, a w 1594 roku spod pióra tego ostatniego wyszedł jeszcze jeden stemmat – *In insignia inclytæ Civitatis Toruniensis²¹*.

Zbiór utworów na herb miasta Poznania²², które ukazały się w oficynie Jana Wolraba, otwiera wiersz z *Postylli* Jakuba Wujka (1541–1597)²³. W Poznaniu Wujek spędził siedem lat. Urodzony w Wągrowcu wybitny jezuicki dogmatyk i tłumacz Biblii na język polski trafił do wielkopolskiego grodu w 1571 roku, gdy został wyznaczony na rektora fundowanego wówczas tutejszego kolegium jezuickiego. Zajmował się jednak nie tylko nadzorowaniem budowy kolegium, peł-

Ryc. 1. Karta tytułowa dzieła Jakuba Wujka *Postille mniejszey część wtora letnia...*,
 Poznań, Jan Wolrab, 1580

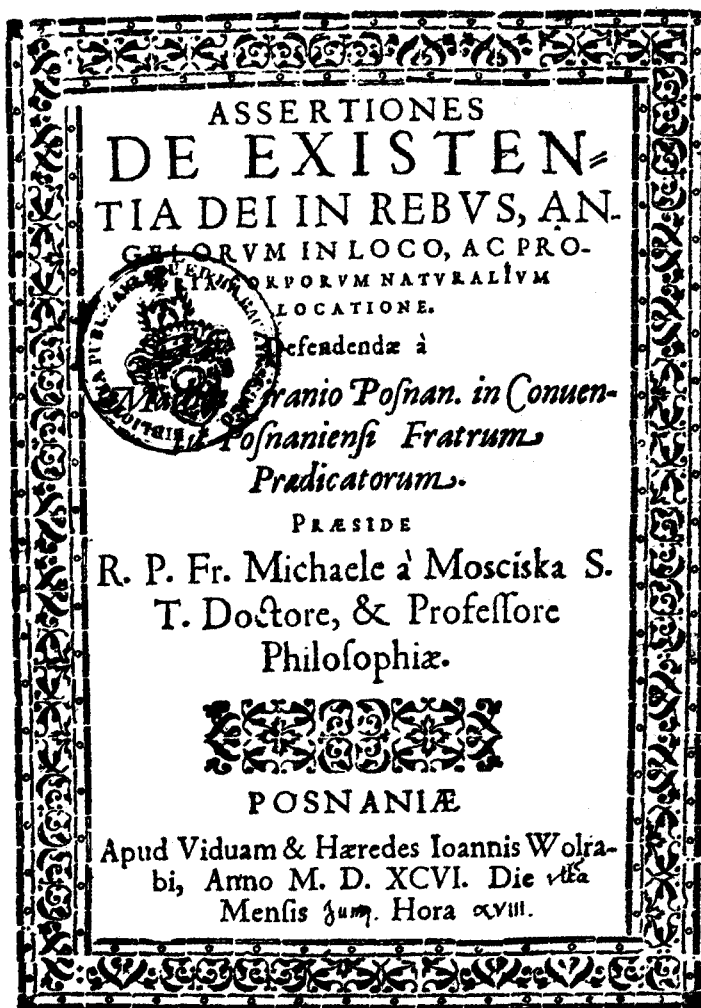
nił także funkcję zwyczajnego kaznodziei w kolegiacie św. Marii Magdaleny. Kolegium otworzył 25 czerwca 1573 r. Starał się także o utworzenie w Poznaniu Akademii Jezuickiej, jednak tego zamierzenia nie udało mu się zrealizować. Jednym z powodów wyjazdu Wujka z Wielkopolski były widoki na założenie Akademii w Wilnie (erygowanej papieską bullą z 1579 roku). Pojechał tam w ma-

ju 1578 roku i do Poznania już nie powrócił. W 1580 roku ukazała się druga część napisanych w Poznaniu *Postylli* Jakuba Wujka²⁴. Druk ten zawiera najstarszy, najbardziej znany i najczęściej cytowany wiersz na herb Poznania:

Bezpieczny bądź Poznaniu, czyście-²⁵ wieże stoją,
 Stróże stojąc nad nimi namniej²⁶ się nie boją:
 Orzeł wysoko lata, Piotr i Paweł w niebie,
 Bóg, święci, król, twa cnota bronią zawždy ciebie.

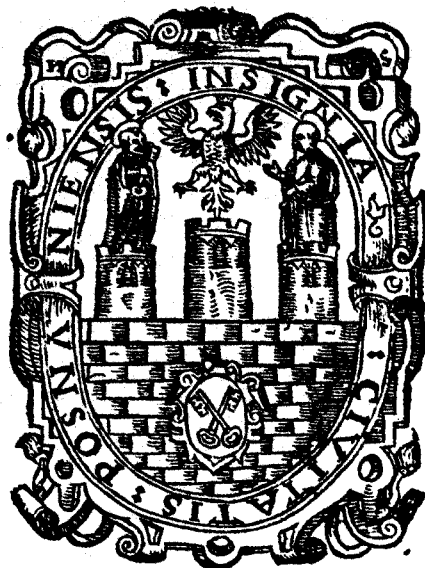
Ryc. 2. Wiersz na cześć Poznania z dzieła Jakuba Wujka *Postille mniejszej część wtora letnia...*, Poznań, Jan Wolrab, 1580

S. Ciranius
Oratorio
Posnaniensi
Prædicatorum
1711

Ryc. 3. Karta tytułowa druku Macieja Ciraniusa *Assertioniones de existentia Dei in rebus...*, Poznań, Wdowa i Dziedzice Jana Wolraba, 1596

Radę poznańską, burmistrza oraz mieszczan uczył także urodzony, podobnie jak Wujek, w Wągrowcu Wojciech Emporyn (ok. 1551–1603), proboszcz kościoła św. Marii Magdaleny, doktor teologii²⁷. Niewiele wiadomo o jego życiu. Według *Kroniki jezuitów poznańskich* kształcił się w ich szkole w Pułtusk, a ponadto uczęszczał na wykłady z filozofii w Wilnie, skąd wyjechał do Rzymu i powrócił stamtąd z „laurem doktora”. Za rekomendacją jezuitów 18 czerwca 1581 r. rada miejska w Poznaniu powierzyła mu w zarząd (prepozyturę) kolegiatę²⁸. W 1593 roku Czarnkowscy prezentowali go na beneficjum w Tulcach, ponadto

Firma triplex turris, Diuûm rutamine, Clauēs,
 Aquila; ſtemma tibi nobile, Poſna, ferunt.
 At, quàm nobilior fueris, ſi ritè ſequaris
 Tutores; animo, relligione, fide?

Ryc. 4. Wiersz na cześć Poznania z druku Macieja Ciraniusa *Assertiones de existentia Dei in rebus...*, Poznań, Wdowa i Dziedzice Jana Wolraba, 1596

w latach 1601-02 piastował funkcję kuratora domu beginek w parafii św. Marii Magdaleny w Poznaniu. W 1602 roku Emporyn „powrócił do łask” starosty generalnego Wielkopolski Adama Sędziwoja Czarnkowskiego²⁹. Trzy lata przed śmiercią opublikował replikę na pismo Erazma Glicznera, superintendenta luteranckiego z Brodnicy, który popierał konfederację warszawską i propagował wiarę protestancką wśród ludności prawosławnej. Dziełko to nosiło tytuł *Excepcja przeciw jadowitej apelacji Erasmusa Glicznera...*³⁰. Piętnaście lat wcześniej, w 1585 roku, dedykował radzie miejskiej w Poznaniu druczek *Pamiętne życia chrześcijańskiego...*, w którym zawarł następujący czterowiersz³¹:

Tym herbem swoją wiarę zapieczętowali,
 Którzy tobie, Poznaniu, kościół zakładali.
 Przeto chcesz-li się przodków herbem pieczętować,
 Pamiętaj aż do końca ich wiarę zachować.

W 1596 roku uczeń poznańskiego dominikańskiego studium teologicznego Maciej Ciranius opublikował druczek *Assertiones de existentia Dei in rebus...*³², w którym bronił tez filozoficzno-teologicznych postawionych przez jego profesora Michała z Mościsk³³. Jest wysoce prawdopodobne, że Maciej pochodził z zamożnej poznańskiej rodziny Cyranuszów, do której należeli m.in. urodzeni na początku XVI wieku bracia Hieronim Cyranusz, dominikanin (podobno otruty przez gdańszczan w 1577 roku), i Stefan, piwowar, oraz inny Stefan, znamienny aptekarz z początku XVII wieku³⁴. W jedynym łacińskim stemmacie na herb miasta Maciej Ciranius zwraca się bezpośrednio do Poznania:

*Firma triplex turris, Divum tutamine, Claves,
Aquila stemma tibi nobile, Posna, ferunt.
At, quam nobilior fueris, si rite sequaris,
Tutores animo, religione, fide?*

(Potężna potrójna wieża, niebo jako obrona, klucze i orzeł niosą tobie, Poznaniu, szlachetny herb. Ale o ileż byłbyś szlachetniejszy, gdybyś w duchu, poobożności i wierze we właściwy sposób podążał za swymi opiekunami? ³⁵)

Nieco dłuższy wiersz pozostawił po sobie Jan Krajewski, komornik Zygmunta III Wazy. Informacje o jego życiu i pochodzeniu są nadzwyczaj skąpe. Z nielicznych utworów, które napisał, badacze wnioskuje, że odebrał ogólne wykształcenie humanistyczne. Wiadomo także, że prócz służby u króla pozostawał także w służbie dworskiej u Ostrorogów ze Lwówka. Zmarł prawdopodobnie w 1615 roku³⁶. Twórczość Krajewskiego jest godna uwagi przede wszystkim za przyczyną *Nenii na zbiegłą zgodę z Polski utrapionej* wydanej w 1607 roku w Krakowie. Ten napisany pod wpływem rokосу Zebrzydowskiego utwór charakteryzuje się szczerą troską o losy ojczyzny, a ponadto cechuje go kunsztowna wersyfikacja. Aleksander Brückner określił *Nenia* mianem pierwszych *Dziadów* polskich z racji pojawiających się w nich postaci alegorycznych i osób Przodków³⁷. Cztery lata przed śmiercią, 3 lipca 1611 r., Krajewski uczestniczył w uroczystościach odbywających się w Poznaniu na cześć zwycięstwa nad Moskwą w wojnie interwencyjnej popieranej przez magnaterię i jezuitów. Wydarzenie to opisał w *Triumphie poznańskim na radosną wiktoryję Krola Jego Mości po wzięciu Smoleńska...* wydanym u Jana Wolraba w 1611 roku³⁸. Druczek, zawierający cenny opis charakterystycznych miejsc Poznania, dedykował radzie miejskiej i całemu miastu, a na cześć herbu zamieścił taki oto wiersz:

Na zacne insygnia Poznania

Tu pokój Pospolitej Rzeczy, tu i siła
Trzema wieżmi prawie³⁹ się znacznie⁴⁰ wyraziła,
Bo mówią, że jedna rzecz trzema ozdobiona
Każda jest doskonała, każda niezganiona⁴¹.
Skarbem klucze nazowę, to klejnot niemały,
Kiedy wiarę i cnotę w sobie zamykały.

Γ R Y V M P H
P O Z N A N S K I

N a r á d o s n a v i c t o r y a K. I e ° M

po wzięciu Smolenská który się odpráwvo-
vval 3. dnia Lipcá 1611.

Jozef. Lukaszewicz

PRZEZ IANA KRAIEVVSKEGO KOM. K. I. M.
seraz norvo vvydány.

W P O Z N A N I V.

W Drukárniéy Janá Wolraba 1611.

Ryc. 5. Karta
tytułowa
z druku Jana
Krajewskiego
*Triumph
poznanski...*
Poznań,
Drukarnia Jana
Wolraba, 1611

Jeden klucz do porządku⁴² i sławy otwiera,
Niech kwitnie swą ozdobą, sławą nie umiera
Zacne miasto; a drugi, co też znamionuje?
Przestrzega⁴³ stateczności⁴⁴ swej, praw swych pilnuje.

Dwa lata później spod prasy Wolraba wyszedł kolejny druk zawierający okolicznościowy wiersz na herb Poznania. Dziełko owo, czyli *Rithmy o porodzeniu przeznaczystzym Bogarodzice Panny Maryey*⁴⁵, napisał Grzegorz Czaradzki, „sławny swojego czasu prawnik”, pisarz królewskiej kancelarii i autor dzieł o tematyce prawniczej⁴⁶. Oto składający się z ośmiu wersów stemmat z tego druku:

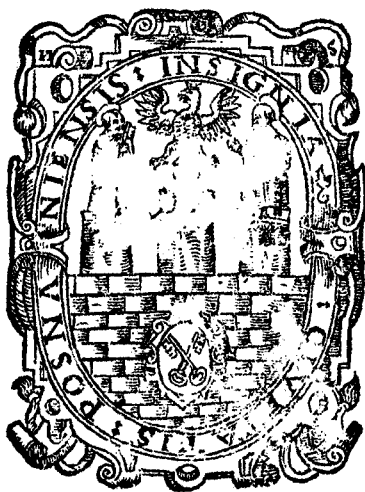
Piotr kluczmi, Paweł mieczem, a Orzeł skrzydłami
Obroną mężną płużą⁴⁷ nad trzema wieżami.

Wieże trzy z muru, w murze klucze szczyt⁴⁸ podają,
 Opatrzności w pokoju i w wojnie znak dają.
 Miecz męstwo, a klucze rząd⁴⁹ znaczą z pobożnością;
 Orzeł i wieże – sławę z wyniosłą dawnością.
 Poznaniu, ozdobiony klejnoty takimi,
 Kwitni na wieki sławą z mieszkańcy swoimi!

Ostatni druk z oficyny Wolraba, w którym umieszczono wiersz na cześć herbu poznańskiego, to *Procesia, która się zwyłka [!] w niedzielę kwietno [!] w kościele powszechnym katolickim odprawować...* Stanisława Baniciusa z Koźmina, „studenta

Na zacne Insygnia Miasta Poznania

To pokoy pospolitey rzeçy ty y siła/
 Trzema wieżmi prawie sie znaćnie wyrzila
 Wo mowia że jedná rzeç trzema ozdobia/
 Kozda test doskonala / Kozda niezganiata.
 Skarbem klucze nazowe to kleynot niemaly.
 Kiedy wiare y cnote w sobie zamylały.
 Jeden klucż do porzadku y slawy otriera /
 Wiech kwitnie swa ozdoba slawa nie umiera.
 Zadne miasto / a drugi co też znamięnile?
 Przestrzega stateczności swey praw swych pilnule.

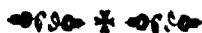
Ryc. 6. Wiersz na cześć Poznania z druku Jana Krajewskiego *Triumph poznański...* Poznań, Drukarnia Jana Wolraba, 1611

✠ ✠ ✠

R I T H M Y
O P O R O D Z E N I V
P R Z E N A C Z Y S T S Z Y M
B O G A R O D Z I C E
P A N N Y M A R Y E Y .

Przez
GRZEGÓRZA CZARADZKIEGO.
Cancelláryey Koronney Pisarzã
Nápisane.

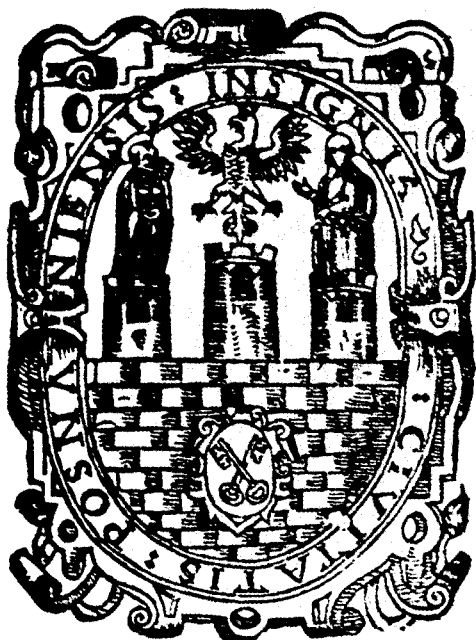

W P O Z N A N I U ,
W Drukárniocy Janã Wolrabã, Roku P. 1613.

Ryc. 7. Karta tytułowa z druku Grzegorza Czaradzkiego *Rithmy o porodzeniu przenaczystszym Bogarodzice Panny Maryey...* Poznań, Drukarnia Jana Wolraba, 1613

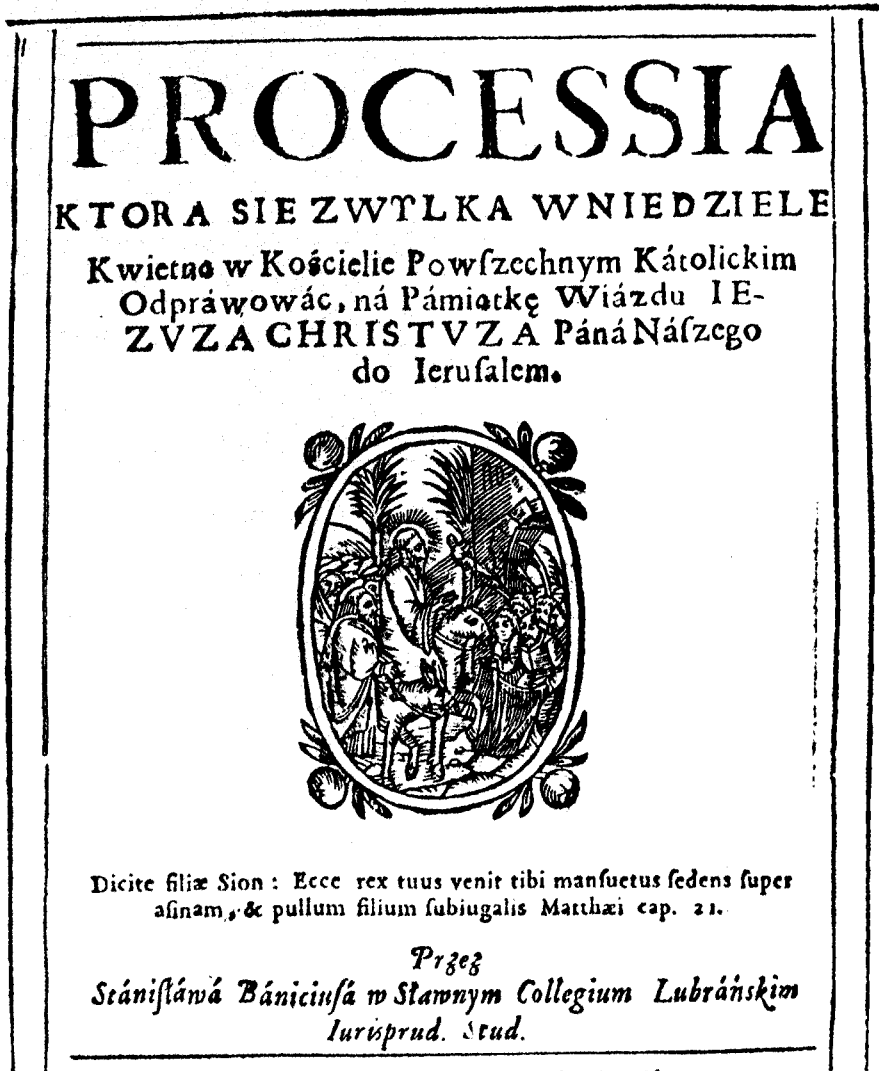
✠(†)✠(†)✠

Nà Przerzaczne Kleynoty Miásta
POZNANIA.

Piote kluczemi / Páweł mieczem / á orzeł skrzydlámi /
 Obrona meżna plúza nad rzemá wiedzámí.
 Wieże trzy z muru / w murze klucze sezyt podáta /
 Opátrenosći / w pódoiu y w wojnie / znał dáta.
 Miecz mestwo / á klucze rzad / znaćza / z pobożnosćia /
 Orzeł y wieże / słáwe / z wyniosła dawnosćia.
 P O Z N A N I V ozdobiony kleynoty takimi /
 Bwuni ná wieki sława z miešťáńcy swoimi.

Ryc. 8. Wiersz na cześć Poznania z druku Grzegorza Czaradzkiego *Rithmy o porodzeniu przenaczystszym Bogarodzice Panny Maryey...* Poznań, Drukarnia Jana Wolraba, 1613

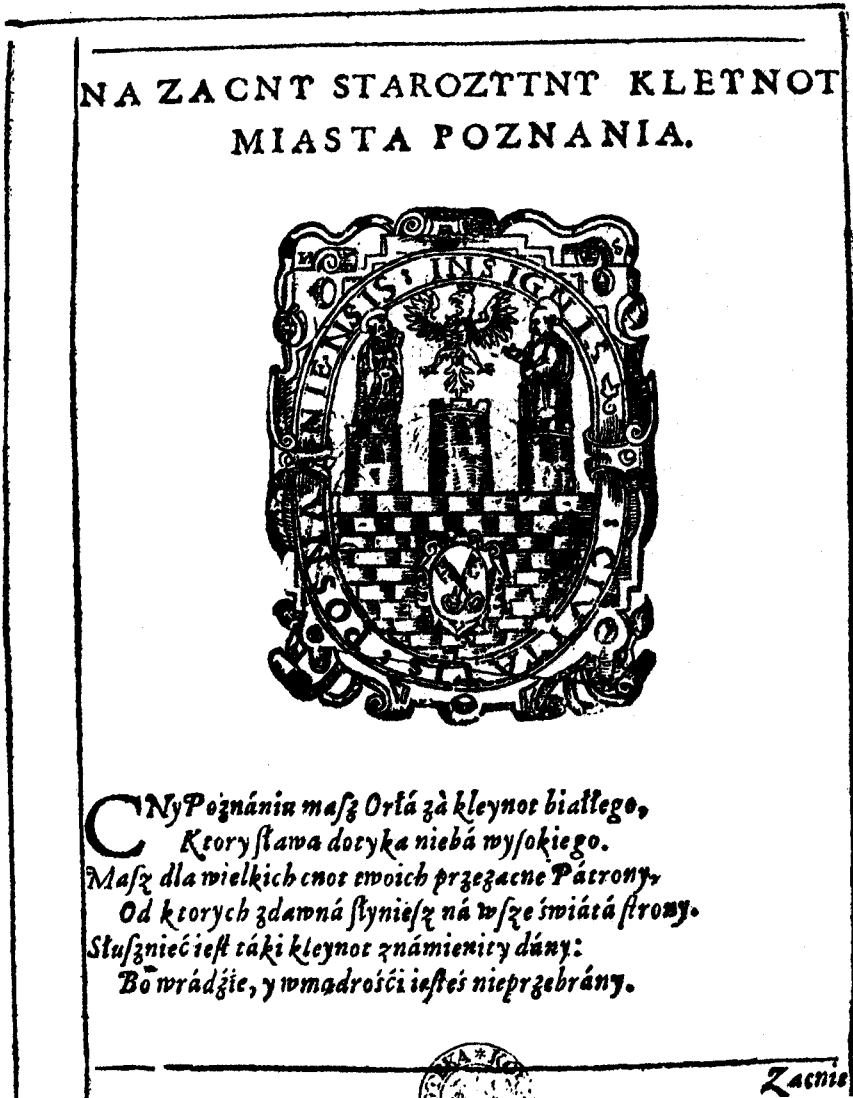
Ryc. 9. Karta tytułowa z druku Stanisława Baniciusa *Procesia, która się zwyłka [!] w niedzielę kwietno [!] ... odprawowác ...* Poznań, Drukarnia Jana Wolraba, 1622

jurisprudencyi w Collegium Lubrańskiego”, z 1622 roku⁵⁰. O autorze wiersza, niestety, nie zachowały się żadne wzmianki.

Cny Poznaniu, masz Orła za klejnot białego,
 Który sławą dotyka nieba wysokiego.
 Masz dla wielkich cnót twoich przezacne patrony,

Od których z dawna słyniesz na wsze świata strony.
 Służnieć jest taki klejnot znamienity dany,
 Bo w radzie i w mądrości jesteś nieprzebrany.

Wiersze na herb Poznania, podobnie jak znakomita większość stemmatów, nie są wybitnymi utworami i nie można ich zaliczyć do cymeliów literatury pol-

Ryc. 10. Wiersz na herb Poznania z druku Stanisława Baniciusa *Procesia*, która się zwyłka [!] w niedziele kwietno [!] ... odprawować ... Poznań, Drukarnia Jana Wolraba, 1622

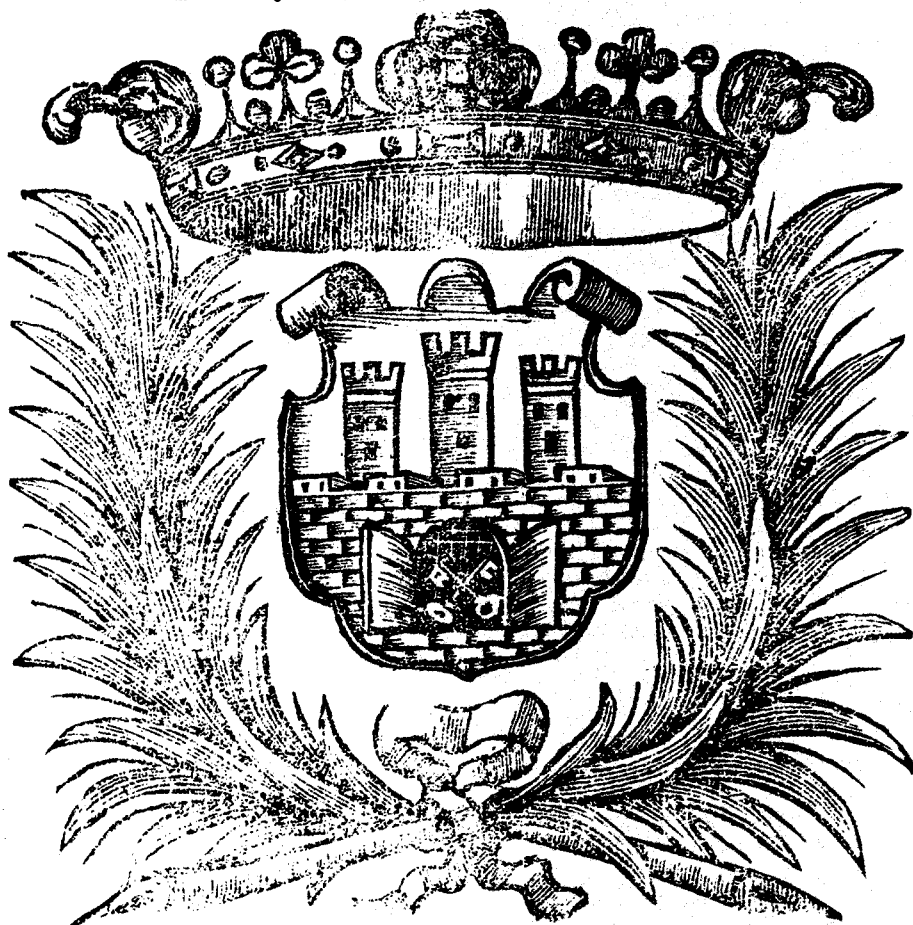
skiej. W prawie wszystkich ogrywany jest ten sam motyw nawiązania do jednego lub wszystkich elementów graficznych herbu, czyli orła, św. św. Piotra i Pawła, trzech wież oraz kluczy. Jedynie Wojciech Emporyn w swoim epigramacie w ogóle nie wymienia miejskich insygniów, a jedynie udziela rady miastu, by do końca zachowało wiarę przodków. Wskazuje przy tym („tym herbem”) na drzeworyt, dając kolejny dowód, że dla autorów stemmatów ich utwory były nierozdzielnie związane z ilustracją. Spośród wymienionych twórców jedynie Ciranius nawiązuje do niebieskiego koloru tła w herbie, niewidocznego przecież na czarno-białym drzeworycie⁵¹ (tak najprawdopodobniej należy interpretować słowo *divum*, czyli w tym kontekście *niebo*, co zgadzałyby się z wywodem Kazimierza Rucińskiego dotyczącym kolorystyki tła w herbie Poznania⁵²).

Tradycja komponowania stemmatów rozwinęła się w XVII wieku i była jeszcze żywa w XVIII stuleciu, wiersz na herb poznański znajduje się bowiem w druku *Stragona Abo Stołeczne Miasto Poznań...* z 1707 roku⁵³. Co ciekawe, na drzeworycie z tej książki przedstawiającym herb Poznania brak wizerunków świętych oraz orła, czyli jest to tzw. herb niepełny (podobny umieścił Bartosz Paprocki w swych *Herbach rycerstwa polskiego* z 1584 roku)⁵⁴. Pod ilustracją zamieszczono anonimowy wiersz ułożony najprawdopodobniej, jak pisze Estreicher, przez jednego z urzędników miejskich:

Klucze dwa w jednej bramie, górnych ziem stolico,
Za zaszczyt w herbie nosisz, jedyna forteco,
Na ciebie tak burzliwe zewsząd biją fale,
Lecz Bóg w pociechę zmieni, twoje wszystkie zale.

Pomimo niewielkiej wartości literackiej utwory na insygnia poznańskie stanowią ciekawe i nieczęste w Polsce świadectwo zależności twórców z przełomu XVI i XVII stulecia od poznańskiej rady miejskiej. Oczywiście, należy pamiętać, że mecenat miejski w porównaniu z magnackim również w Poznaniu nie był imponujący, stolica Wielkopolski należała jednak do tych nielicznych miast, podobnie jak Toruń, gdzie rada miejska czasem wspierała finansowo autorów, czym zasłużyła sobie na utwory dedykacyjne i pamięć u potomnych. Spostrzeżenia te dają asumpt do wnikliwszych badań nad związkami rajców poznańskich ze środowiskiem pisarzy tworzących w Wielkopolsce. W okresie, gdy spod pras drukarni Wolraba wyszły książki z wierszami na cześć herbu miejskiego, burmistrzami Poznania byli: w 1580 roku Marcin Mięta (budnik, krojownik sukna) i Wojciech Suszka (piwowar), w 1585 roku Stanisław Brzeźnicki (kupiec) i Adam Paulini (Biedrzycki; doktor filozofii i medycyny), w 1596 roku Jan Kurowski (kramarz) i Stanisław Czaplic (krojownik sukna), w 1611 roku Jan Borek i Jan Chrościejewski (obaj doktorzy medycyny), w 1613 roku Kasper Dąbrowski (krojownik) i Grzegorz Giecewski (piwowar), a w 1622 roku Łukasz Schtam (złotnik) i Stefan Gruszewicz (krojownik)⁵⁵. Wydaje się, że warte uwagi byłyby także nazwiska rajców i wójtów z wymienionych lat, takie jak Łukasz Diczusz (doktor filozofii i me-

**HERBOWNY KLEYNOT
SZLACHETNEGO MIASTA
I. K. Mości POZNANIA.**

**KLUCZE dwa wiedzny Bramie, goraych Ziem Stoliczo,
Názáfczyt w Herbie Nośifz, jedina Forteco,
Naśiebie tak burzliwe, zewład bna fale
Lecz BOG wpoñiechę zamieny, twoie wśyśkie Zále**

Ryc. 11. Wiersz na herb Poznania z druczku *Stragona Abo Stoleczne Miasto Poznań...*
[B.d.n.] 1707

dycyny), Adam Borek (aptekarz), Jan Źabiński (aptekarz), Sebastian Dicjusz (aptekarz), Jan Borek (doktor medycyny) czy Jerzy Janeczek (Janecius; doktor filozofii i medycyny).

PRZYPISY:

¹ Stemmaty pojawiły się wcześniej od emblematów, jednak później zaczęły przejmować reguły rządzące poezją emblematyczną. Jak pisze A. Trojak, „okazuje się, że ów »podgatunek« jest tak naprawdę prawodawcą i jednocześnie dzieckiem emblematyki, która wyloniwszy się z niego, zaczęła przekształcać go zgodnie ze swymi regułami”. Za: idem, *Stemmata na Litwie* [Jolita Liškevičienė, XVI–XVIII amžiaus krygu grafika: herbai senuosiuos lietuvos spaudiniuose, Vilnius 1998], „Terminus”, 2/2004, s. 87.

² P. Dymmel, *Stemmata nobilium. Herby rycerskie w rękopisie „Roczników” Jana Długosza z końca XVI w., „Ze skarbca kultury”*, z. 51 (1991), s. 21–43.

³ P. Buchwald-Pelcowa, *Na pograniczu emblematów i stemmatów*, [w:] *Słowo i obraz. Materiały Sympozjum Komitetu Nauk o Sztuce Polskiej Akademii Nauk. Nieborów, 29 września – 1 października 1977 r.*, pod red. A. Morawińskiej, Warszawa 1982, s. 73–95.

⁴ Ibidem, s. 73.

⁵ Najważniejsze prace na ten temat: J. Pelc, *Obraz – Słowo – Znak. Studium o emblematyce w literaturze staropolskiej*, Wrocław 1973 (nowe, uzupełnione wydanie pod zmienionym tytułem: *Słowo i obraz. Na pograniczu literatury i sztuk plastycznych*, Kraków 2002); *Słowo i obraz. Materiały Sympozjum Komitetu Nauk o Sztuce Polskiej Akademii Nauk. Nieborów, 29 września – 1 października 1977 r.*, pod red. A. Morawińskiej, Warszawa 1982; F. Pilarczyk, *Stemmata w drukach polskich XVI wieku*, Zielona Góra 1982 (dalej: Pilarczyk i nr poz. W katalogu); P. Rypson, *Obraz słowa. Historia poezji wizualnej*, Warszawa 1989; idem, *Piramidy, słońca, labirynty. Poezja wizualna w Polsce od XVI do XVIII wieku*, Warszawa 2002. Także na Litwie ukazała się książka, którą powinni zainteresować się wszyscy badacze stemmatów w drukach polskich: J. Liškevičienė, *XVI–XVIII amžiaus krygu grafika: herbai senuosiuos lietuvos spaudiniuose*, Vilnius 1998 (*Grafika książkowa XVI–XVIII w. Herby w dawnych drukach litewskich*); omówienie książki: A. Trojak, op. cit., s. 85–89.

⁶ M. Strykowski, *Goniec cnoty*, Kraków, M. Wirzbięta, 1574. Pilarczyk 351; *Bibliografia polska*, cz. 3 (obejmująca druki stuleci XV–XVIII w układzie alfabetycznym), ogólnego zbioru T. XXIX, [opr.] przez K. Estreichera, Kraków 1896, s. 350–351 (dalej: E. [tom], [stro-
na]); M. Strykowski, *Na herb W. X. Litewskiego Pogonią y Oświeconych z Łaski Bożej Xiążąt Stuckich...*, [b. m. i r.; ok. 1574]. Pilarczyk 352; E. XXIX, 355; J. Wereszczyński, *Reguła, to jest nauka albo postępek dobrego życia króla chrześcijańskiego*, Kraków, A. Piotrkowczyk, 1587 (Pilarczyk 388; E. XXXII, 353); Michael Iudaeus, *List Michaela Żyda okrzyzonego*, Kraków, A. Piotrkowczyk, 1584. Pilarczyk 191; E. XXXII, 351.

⁷ M. Macarius, *Heroicum de triumpho Christi*, Kraków, F. Ungler, 1515. Pilarczyk 200; E. XXII, 649.

⁸ A. Krzycki, *Ad Joannem Antonium Puellonem Baronem Brugij ... epistola*, Kraków, H. Wietor, 1525. Pilarczyk 167; E. XX, 330.

⁹ Klejnot – herb.

¹⁰ B. Paprocki, *Panosza*, Kraków, M. Wirzbięta, 1575. Pilarczyk 229; E. XXIV, 72.

¹¹ Pilarczyk, op. cit., s. 103.

¹² M. Ruff, *Prognosticon albo przestroga na rok 1593*, Toruń, A. Cotenius, 1592. Pilarczyk 297, E. XXVI, 480.

¹³ J. Wereszczyński, *Kazania albo ćwiczenia chrześcijańskie na XVIII niedziel*, Kraków, A. Piotrkowczyk, 1587. Pilarczyk 384; E. XXXII, 350.

¹⁴ Cervus Joannes Tucholiensis, *Farrago actionum civilium Iuris Magdeburgensis*, Kraków, Wdowa Unglerowa, [post III] 1540. Pilarczyk 55; E. XIV, 127.

¹⁵ S. F. Klonowic, *Roxolania*, Kraków, A. Piotrkowczyk, 1584. Pilarczyk 153; E. XIX, 306.

¹⁶ Samboritanus Gregorius Vigilantius, *Theoresis tertio*, Kraków, M. Siebenicher, 1561. Pilarczyk 313; E. XXVII, 50. O stemmacie krakowskim Grzegorza z Sambora zob. też: Pilarczyk, op. cit., s. 74. W innym miejscu (s. 124) Pilarczyk, jak sądzę przez nieuwagę, pisze: „Zastanawiający jest fakt, że ani jeden z druków krakowskich XVI w. nie został poświęcony radzie miejskiej Krakowa”.

- ¹⁷ J. Hasentodtner, *Chronica*, Królewiec, J. Daubman, 1569. Pilarczyk 131; E. XIX, 53.
- ¹⁸ *Das alte Cölmische Recht*, Toruń, M. Nering, 1584. Pilarczyk 67; E. XXVI, 142-143.
- ¹⁹ J. Rybiński, *Hodoeporicorum liber unus*, Toruń, A. Cotenius, 1592. Pilarczyk 300; E. XXVI, 504.
- ²⁰ Schober Huldericus, *Poematum libri III*, Toruń, A. Cotenius, 1592. Pilarczyk 324; E. XXVII, 236.
- ²¹ Schober Huldericus, *Paralipomena, insignia, symbola*, Toruń, A. Cotenius, 1594. Pilarczyk 322; E. XXVII, 2.
- ²² O stemmatach poznańskich, poza drobiazgami w książce Pilarczyka, niewiele dotychczas napisano. Por.: E. Szopa, *Wiersze na herby w drukach oficyn poznańskich Neringa i Wolraba 1576–1636*, praca magisterska napisana pod kierunkiem dr. hab. W. Wydry w Zakładzie Bibliotekoznawstwa i Dokumentalistyki UAM, Poznań 1996. Praca ta, choć wykazuje pewne braki i błędy edytorskie, jest cenna ze względu na zebrany w niej materiał źródłowy, mianowicie 64 wiersze na herby: epicedia, epitalamia, stemmata, a także, co jest dla nas szczególnie istotne, sześć utworów na herb miasta Poznania, pięć w języku polskim i jeden po łacinie. Zob. także: Z. Pentek, *Stemmata w zbiorach Biblioteki Głównej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, „Gens” (1992), s. 63–64. W 1997 r. „IKS” opublikował pięć polskich wierszy na herb Poznania w transkrypcji W. Wydry („IKS. Poznański Informator Kulturalny, Sportowy i Turystyczny”, 6/1997, s. 46). Wiersz Wojciecha Emporyna opublikowała w 1927 r. M. Wojciechowska (*Z dziejów książki w Poznaniu w XVI wieku*. Poznań 1927, s. 193), natomiast *Triumph poznański...* Jana Krajewskiego i wiersz na insygnia poznańskie z tego druku częściowo zostały wydane w 1924 r. przez A. Bederskiego (*Tryumf poznański*, „Kronika Miasta Poznania”, 5-6/1924, ss. 118–120 i 139–141). Wiersze Wujka, Krajewskiego, Stanisława Baniciusa i Grzegorza Czaradzkiego zamieścił J. Olejniczak w katalogu z wystawy poświęconej herbowi poznańskiemu w 1967 r., nie opatrując ich komentarzem (*Herb miasta Poznania. Publikacja z okazji wystawy zorganizowanej w Starym Ratuszu*, Poznań 1967, ss. 15 i 63).
- ²³ W niniejszym wydaniu, oprócz krótkiego wstępu i komentarza, daję własną transkrypcję wiersza łacińskiego oraz jego tłumaczenie. Ponadto powtarzam transkrypcję Wydry w przypadku wierszy polskich, uzupełniając je o objaśnienia.
- ²⁴ J. Wujek, *Postille mniejszej części wtora letnia, to jest krótkie kazania albo wykłady świętych Ewangelij na każdą niedzielę i na każde święto ode dnia przenajświętszej Trojcy aż do Adwentu wedle nauki samej prawdziwej Kościoła Świętego Powszechnego*, Posnaniae, ex officina Ioannis Volrabi, 1580. Pilarczyk 406 i 407; E. XXXIII, 394. Egz. Biblioteki PTPN, sygn. 14433 – I.
- ²⁵ Czyście – pięknie, wybornie, porządnie.
- ²⁶ Namniej – bynajmniej.
- ²⁷ *Słownik polskich teologów katolickich*, pod red. H. Wyczawskiego, T. I, Warszawa 1981, s. 447.
- ²⁸ *Kronika jezuitów poznańskich (młodsza)*, T. 1: 1570–1653, opr. L. Grzebień i J. Wiesiołowski, tł. K. Kaczor, Poznań 2004, s. 60.
- ²⁹ *Ibidem*, s. 145.
- ³⁰ W. Emporyn, *Excepcja przeciw jadowitej apelacji Erasmusa Glicznera...*, w Poznaniu, u Dziedziców Jana Wolraba, 1600.
- ³¹ W. Emporyn, *Pamiętne życia chrześcijańskiego, w którym to wszystko znajdziesz, co czynić ma człowiek chrześcijański, począwszy od nawrócenia aż do doskonałości...*, w Poznaniu, w drukarniej Jana Wolraba, 1585. Pilarczyk nie notuje; E. XVI, 56. Jedyny egzemplarz tego druku, który znajduje się w Polsce (wg Centralnego Katalogu Starych Druków BN), przechowuje Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, sygn. XVI. O. 383. Niestety, nie posiada on dwóch kart: a₁ oraz a₈. Na odwrotnej stronie karty tytułowej (a₁) powinien znajdować się wiersz na herb Poznania, który przedrukowują za: M. Wojciechowska, *Z dziejów książki w Poznaniu w XVI wieku*, Poznań 1927, s. 193. Wojciechowska opiera się na egzemplarzu biblioteki Baworowskiego (ówczesna sygnatura 2399), który najprawdopodobniej znajduje się obecnie we Lwowie.

³² M. Ciranius, *Assertiones de existentia Dei in rebus, angelorum in loco, ac propria corporum naturalium locatione. Defendendae a...*, Posnaniae, apud Viduam et Haeredes Ioannis Wolrabi, 1596. Pilarczyk 66; E. XIV, 289. Egzemplarz Biblioteki Raczyńskich, sygn. IV. G. n. 37.

³³ *Słownik polskich teologów katolickich*, pod red. H. Wyczawskiego, T. I. Warszawa 1981, s. 334–335. Jedyne dane dotyczące Ciraniusa pochodzą z karty tytułowej wspomnianej wyżej dysertacji.

³⁴ J. Łukaszewicz, *Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania w dawniejszych czasach*, T. II. Poznań 1998, s. 157 i 197 (przypis 10).

³⁵ Tutores (opiekunowie) – św. św. Piotr i Paweł.

³⁶ *Polski słownik biograficzny*, T. XV, pod red. E. Rostworowskiego, Wrocław 1970, s. 109.

³⁷ A. Brückner, *Studia nad literaturą wieku XVII*, cz. 1. Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział Filologiczny (odbitka), Kraków 1917, s. 89–91.

³⁸ J. Krajewski, *Triumph poznański na radosną wiktoryją Króla Jego Mości po wzięciu Smoleńska, który się odprawował 3 lipca 1611, w Poznaniu, w drukarniej Jana Wolraba, 1611*. Egzemplarz Biblioteki Kórnickiej, sygn. mf. 5111.

³⁹ Prawie – należyście, rzetelnie, słusznie (objaśnienia słów za: W. Wydra, op. cit.).

⁴⁰ Znacznie – wyraźnie.

⁴¹ Niezganiona – niedościgła.

⁴² Do porządku – do praworządności.

⁴³ Przestrzega – strzeże, pilnuje.

⁴⁴ Stateczności – stałości (praw, obyczajów, majątku).

⁴⁵ G. Czaradzki, *Rithmy o porodzeniu przenczysyszym Bogarodzice Panny Maryey*, w Poznaniu, w drukarniej Jana Wolraba, 1613. Egzemplarz Biblioteki Kórnickiej, sygn. 12730.

⁴⁶ *Encyklopedia powszechna*, T. IV, Warszawa, Druk. Tow. S. Orgelbranda i Synów, 1899, s. 112.

⁴⁷ Płużą – służą, sprzyjają.

⁴⁸ Szczyt – tarczę.

⁴⁹ Rząd – porządek.

⁵⁰ St. Banicius, *Procesia, która się zwyłka [!] w niedziele kwietno [!] w kościele powszechnym katolickim odprawować na pamiątkę wjazdu Jezusa [!] Christuza [!] do Jerusalem*, w Poznaniu, w drukarni Jana Wolraba, 1622. Egzemplarz Biblioteki Kórnickiej sygn. 12639.

⁵¹ O dawnym herbie poznańskim zob. m. in.: O. Hupp, *Die Wappen und Siegel der deutschen Staedte, Flecken und Doerfer. Nach amtlichen und archivalischen Quellen bearbeitet von...*, Bonn 1993 (reprint wydania z 1896 i 1898 roku z Frankfurtu nad Menem, z oficyny Heinricha Kellera), s. 103 i 107. O najstarszym herbie Poznania: P. Stróżyk, *Najstarszy herb Poznania*, [w:] *Civitas Posnaniensis. Studia z dziejów średniowiecznego Poznania*, pod red. Z. Kurnatowskiej i T. Jurka, Poznań 2005, s. 275–293.

⁵² Przez pewien czas tło w poznańskim herbie było czerwone. Zob.: K. Ruciński, *Barwy miasta Poznania*. „Kronika Miasta Poznania”, R. 1 (1923), s. 29–32.

⁵³ *Stragona Abo Stołeczne Miasto Poznań Oraz Tabula accuratissima Tam per totam Maiorem Poloniae Extra Regnum iak wiele Do Cudzoziemskich Miast mil rachować się ma. Wystawiona w Roku Pańskim 1707*, [B. d. n.] 1707. E. XXIX, s. 318–319.

⁵⁴ J. Olejniczak, op. cit., s. 68.

⁵⁵ *Za: Władze miasta Poznania*. T. I. 1253–1793, opr. J. Wiesiołowski, Z. Wojciechowska. Poznań 2003.